

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 28.11.2023

Accepted: 28.03.2026

Seher Coşkun*

<https://orcid.org/0000-0002-5759-3367>

Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu'da Kurulan Modern Eğitim Kurumları (1839–1876)

Modern Educational Institutions in Kastamonu during the Tanzimat Period (1839–1876)

Öz

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nde (1839–1876) Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen yapısal dönüşümleri ve bu dönüşümlerin Kastamonu özelindeki yansımalarını incelemektedir. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sisteminin genel özellikleri ve kurumsal yapısı ana hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde Tanzimat Dönemi Osmanlı eğitim sistemi incelenmiş; bu süreçte çıkarılan talimatnameler, nizamnameler ve kanunların ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerine ne ölçüde yansıtılabildiği değerlendirilmiştir. Ayrıca maarif meclislerinin kuruluşu, işleyişi ve eğitim yönetimindeki rolü üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının Kastamonu'ya yansımaları incelenmiş; vilayette açılan modern ilkokullar, rüşdiyeler ve mesleki teknik kurumlar çerçevesinde taşradaki kurumsallaşma süreci analiz edilmiştir. Çalışma, Tanzimat eğitim reformlarının merkezde sistem kurma çabası taşımalarına rağmen taşrada sınırlı ölçüde uygulanabildiğini ve eğitimde birlik hedefinin tam anlamıyla gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kastamonu, Maarif Meclisi, Osmanlı eğitim sistemi, Tanzimat Dönemi

Abstract

This study examines the structural transformation of the Ottoman education system during the Tanzimat period (1839–1876) and analyzes its reflection in the provincial context of Kastamonu. While existing scholarship has extensively focused on reforms at the imperial center, the extent to which these reforms were implemented in the provinces remains insufficiently examined. This study argues that, despite efforts to establish a centralized and modern education system, the institutionalization of these reforms in the provinces remained limited. The analysis is structured in three parts. First, it outlines the institutional characteristics of the Ottoman education system prior to the Tanzimat period. Second, it evaluates the reforms

*Kastamonu University, Institute of Social Sciences, Department of History (PhD), Kastamonu, Türkiye, seherbolukbas@gmail.com

Citation: Coşkun, S.(2026). Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu'da Kurulan Modern Eğitim Kurumları (1839–1876). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(2). 1-16. <https://doi.org/10.46868/atdd.2026.1083>

Copyright and License Statement — © 2026 Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (*Academic Journal of History and Idea*). This article is published as an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). The article may be used, shared, adapted, distributed, and reproduced in any medium or format for non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the author(s) and the journal. The authors are solely responsible for the scientific, legal, and ethical content of the article; the editors and editorial board disclaim all responsibility.

introduced during this period by focusing on regulations, administrative arrangements, and their impact on primary, secondary, and higher education. Particular attention is given to the role of education councils in shaping the governance of education. Third, the study examines Kastamonu as a case, analyzing the establishment of modern primary schools, rüşdiye schools, and vocational and technical education institutions as indicators of provincial transformation. The findings demonstrate that although the Tanzimat reforms aimed to establish an integrated and centralized education system, their implementation largely remained confined to the capital. Consequently, the objective of educational unity could not be fully achieved. The study contributes to the literature by highlighting the gap between reform design and provincial implementation in the Ottoman education system.

Keywords: Education councils, Kastamonu, Ottoman education system, Tanzimat period, vocational and technical education

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanı (3 Kasım 1839) ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin aydın bürokratları batılılaşma ve modernleşmeye önem vermiş; bu dönüşümün çağdaş eğitim ve öğretim kurumlarının yerleşmesiyle mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Ancak ulemanın tepkisinden çekinilmesi ve dönemin başlangıcında siyasî gelişmelerin yoğunluk kazanması nedeniyle eğitim meselesi başlangıçta öncelikli bir reform alanı hâline gelememiştir. Eğitim alanındaki düzenlemeler, Ocak 1845'te Sultan Abdülmecid'in Meclis-i Vâlâ'yı ziyareti ve devlet erkânına verdiği talimatlarla ivme kazanmıştır (Kodaman, 1991). Abdülmecid'in eğitimi destekleyici tutumu ve Tanzimat'ın önde gelen isimlerinden Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı, eğitim reformlarının hızlanmasını sağlamıştır. Bu süreçte kurulan maarif meclisleri aracılığıyla eğitim, medrese teşkilatından kısmen bağımsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte modern okulların açılmasına rağmen medreselerin etkisini sürdürmesi, eğitim alanında medrese–mektep ikiliğinin ortaya çıkmasına yol açmış; bu ikili yapı imparatorluğun son dönemine kadar sürmüştür.

Islahat Fermanı'nın ilanı (1856), eğitim alanındaki gelişmelere yeni bir ivme kazandırmıştır. Gayrimüslim cemaatlere okul açma hakkının tanınması, devletin eğitim politikalarını daha sistemli biçimde düzenleme ihtiyacını artırmıştır. 1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumları belirli esaslara bağlanmış ve teşkilat yapısı düzenlenmiştir. Bununla birlikte söz konusu düzenlemelerin vilayetlerde tam anlamıyla uygulanabildiğini söylemek güçtür.

Bu dönemde (1839–1876) Kastamonu'da modern anlamda ilk ve ortaöğretim düzeyinde okullar açılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde mesleki ve teknik eğitime verilen önem, taşrada da karşılık bulmuş; bu çerçevede 1869 yılında Kastamonu'da teknik eğitimin temelini oluşturan Islahhane kurulmuştur (Kesgin, 2016). Tanzimat Dönemi'nde eğitim reformları uygulanmaya konulmadan önce Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumlarının durumu iki ana başlık altında toplanabilir: a) Müslümanlara ait mektepler (sıbyan mektepleri, medreseler, çeşitli askerî mektepler, Enderun vb.) ve b) gayrimüslim cemaatlere ait mektepler (Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi, Sırp gibi toplulukların okulları). Bu kurumlar yöntem, eğitim anlayışı ve dinî-siyasî referansları bakımından birbirinden farklılık göstermekteydi.

Dolayısıyla söz konusu yapı, Osmanlı toplumunda bütünleştirici bir eğitim sistemi oluşturmak yerine parçalı ve çok merkezli bir görünüm arz etmekteydi. Eğitim kurumları arasında

program, idare ve amaç birliği bulunmadığı gibi genel anlamda modern bir eğitim sisteminden de söz etmek mümkün değildi. Ayrıca bu kurumların büyük çoğunluğunda dinî içerikli öğretim belirleyici nitelik taşımaktaydı (Kodaman, 1991).

Tanzimat Dönemi'nde (1839–1876) Osmanlı Eğitim Sistemi

3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane'de ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, vergilerin adil biçimde toplanması, askerlik hizmetinin düzenlenmesi ve yargı süreçlerinde adaletin temini gibi temel hakları ve güvenceleri teminat altına alan hükümler içermektedir. Tanzimat'ın amacı yalnızca din ve devleti değil, mülk ve milleti ihya etmek olarak ifade edilmiş; devletin halk için var olduğu anlayışı temel ilke olarak benimsenmiştir (İhsanoğlu, 2003). Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nda eğitim ve bilim alanına ilişkin açık bir hedefe yer verilmemiştir (İhsanoğlu, 2003). Fermanın siyasal bir belge niteliği taşıması dikkate alındığında, maarife doğrudan değinilmemesi belirli ölçüde anlaşılabilir. Ancak imparatorluğu çağdaş Avrupa devletleri seviyesine yükseltmeyi amaçlayan bir reform sürecinde, cehaletin giderilmesine yönelik eğitim düzenlemelerinin açık biçimde zikredilmemesi dikkat çekicidir. Zira Tanzimat'ta öngörülen reformların hayata geçirilebilmesi, yeterli bilgi ve donanıma sahip bürokratik kadroların yetiştirilmesine bağlıydı; bu da ancak modern eğitim kurumlarının kurulmasıyla mümkün olabilirdi. Nitekim reform yanlısı devlet adamları, bilginin, tekniğin ve yetişmiş insan gücünün önemini kavrayarak maarif alanında düzenlemelere yönelmişlerdir. Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair doğrudan hüküm bulunmaması, Tanzimat kadrolarının bu alana önem vermediği anlamına gelmemektedir. Eğitimde reform gerekliliği XVIII. yüzyıldan itibaren hissedilmiş ve Tanzimat öncesinde bazı okullarda yeni usullerin uygulanmasına başlanmıştır. 1845'e kadar eğitim konusunun geri planda kalması, reformcuların ihmalıyla değil muhafazakâr çevrelerin tutumu ve dönemin siyasî gelişmeleriyle açıklanmaktadır (Kodaman, 1991). Mısır meselesinin çözülmesi (1840) ve Londra Antlaşması'nın imzalanması (1841) sonrasında Osmanlı hükümeti reformlara daha fazla yönelme imkânı bulmuştur. Mustafa Reşid Paşa'nın 1846'da sadrazamlığa gelmesi, maarif alanındaki girişimleri kolaylaştırmıştır. Reşid Paşa, tasarlanan reformların güvencesini Avrupa usulünde kurulacak okullarda ve Avrupa'da yetiştirilecek gençlerde görmektedir; bu nedenle modern bir eğitim sisteminin kurulmasını tarihî bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir. Sultan Abdülmecid de eğitim alanındaki düzenlemeleri desteklemiş; 1845'te Bâb-ı Âlî'yi ziyaret ederek reformların askerî alan dışında da uygulanması için gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir (Kodaman, 1991). Abdülmecid, ilerlemenin cehaletin giderilmesine ve ilim ile sanatın yaygınlaştırılmasına bağlı olduğunu vurgulamıştır (Karal, 1947). Bu gelişmeler üzerine maarif meseleleriyle ilgilenmek üzere Muvakkat Meclis-i Maarif kurulmuştur. Bu geçici meclis sekiz üyeden oluşuyordu ve haftada iki gün toplanarak aldığı kararları Meclis-i Vâlâ'ya sunuyordu. Meclis-i Muvakkat'ın hazırladığı ve Meclis-i Vâlâ tarafından onaylanan ilk rapor, teşkilat bakımından iki önemli yenilik içermektedir: İlk olarak sıbyan ve rüşdiye okullarının üstünde Darülfünun kurulması öngörülerek Avrupa'daki üç kademeli

eğitim sistemine geçme işareti verilmiştir. İkinci olarak mevcut okulların idaresi için merkezi bir maarif teşkilatına ihtiyaç bulunduğu belirtilmiş ve daimi Meclis-i Maarif'in kurulması önerilmiştir (Kodaman, 1991). Ancak teşkilat yapısına ilişkin bu yeniliklere rağmen öğretim yöntemleri ve pedagojik anlayış bakımından çağdaş bir dönüşümün henüz gerçekleşmediği görülmektedir. Bununla birlikte rüşdiye okullarında din derslerinin yanında yeni bazı derslerin programa dâhil edilmesi, değişimin ilk adımları olarak değerlendirilebilir. Geçici meclisin kararları doğrultusunda 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Bir başkan, altı üye ve bir kâtibden oluşan bu meclisin temel görevi, alınan kararları ayrıntılı biçimde ele alarak uygulamaya koymak ve maarif alanındaki meseleleri müzakere ederek gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Maarif tarihi açısından Meclis-i Maarif-i Umumiye, Osmanlı Devleti'nde eğitimden doğrudan sorumlu ilk resmî kuruluş olması bakımından önem taşımaktadır. Bu kurumla birlikte eğitim alanındaki eski–yeni çatışması daha belirgin hâle gelmiş ve sistem içindeki ikilik açık biçimde ortaya çıkmıştır (Karal, 1947). Meclisin, reformcu kanadı temsil eden Mustafa Reşid Paşa'nın himayesinde bulunması, eğitim ve öğretimin medrese çevresinin denetiminden kısmen uzaklaşarak yenilik yanlısı kadroların kontrolüne geçmesini kolaylaştırmıştır. Böylece medrese görece geri planda kalırken modern eğitim kurumları hükümet desteğiyle gelişmiştir (Kodaman, 1991). Meclis-i Maarif-i Umumiye karar organı niteliğinde olup aldığı kararları doğrudan uygulayacak bir icra yetkisine sahip değildi. 1838'de kurulan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti ise Evkaf Nezareti'ne bağlı olduğundan ulema ve medrese çevrelerinin etkisi altındaydı. Bu nedenle Meclis kararlarının söz konusu nezaret aracılığıyla uygulanması sakıncalı görülmüş; çözüm olarak Meclis'e bağlı bir icra organı kurulması önerilmiştir. Bu doğrultuda 1846 yılında vak'anüvis Esat Efendi başkanlığında Mekatib-i Umumiye Nezareti oluşturulmuştur (Akyüz, 2007). Mekatib-i Umumiye Nezareti bir icra organı niteliğinde olup yetki alanı sadece sıbyan ve rüşdiye okullarıdır. Bu yönüyle merkezi maarif teşkilatının oluşumuna giden yolda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Düzenleme sayesinde mevcut ve yeni açılacak okullar medresenin doğrudan etkisinden kısmen uzaklaştırılmıştır. Bununla beraber sıbyan mekteplerinin yönetimi nezaretin yetkisi dışında kaldığından, medresenin genel eğitim üzerindeki etkisi devam etmiştir (Kodaman, 1991). Buna göre:

A) Mekatib-i Umumiye (Genel okullar)

*Mekatib-i Sıbyaniye (4 yıl): İslam okulları, gayrimüslim okulları ve kız sıbyan okulları

*Mekatib-i Rüşdiye (4 yıl): Müslümanlar için rüşdiyeler, Hıristiyanlar için rüşdiyeler ve kız rüşdiyeleri

*Mekatib-i İdadiye (3 yıl)

*Mekatib-i Sultaniye: Kısım-ı adi (3 yıl) ve Kısım-ı âli (3 yıl; edebiyat ve fen şubeleri)

*Mekatib-i Âliye: Darülmualimin (rüşdiye, idadi ve sultani kısımları), Darülmualimat (sıbyan ve rüşdiye kısımları) ve Darülfünun (edebiyat ve felsefe, hukuk ve fen şubeleri)

B) Mekatib-i Hususiye (Özel okullar)

*Müslüman tebaanın açtığı okullar

*Gayrimüslim tebaanın açtığı okullar

*Yabancıların açtığı okullar (Kodaman, 1991).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, maarif teşkilatı ve okul yapısının yanı sıra öğretim kadrosu ile mali hususlara dair düzenlemeler de getirmiştir. Nizamnameye ilişkin mazbatada hedefler şu şekilde sıralanmıştır: öğretimde mecburiyet ilkesinin sağlanması; genel okulların derecelere ayrılması; öğretim ve eğitim usullerinin yeniden düzenlenmesi; öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi ve mesleki itibarlarının güçlendirilmesi; merkezi maarif idaresinin düzenlenerek vilayetlerde de teşkilatlanmanın sağlanması; öğrencilerin gayretini artıracak imtihan esaslarının belirlenmesi; ilmi kurumların yaygınlaştırılması; maarif bütçesi için halktan yardım sağlanması; ülke genelinde sıbyan, rüşdiye, idadi ve sultani mekteplerinin, İstanbul'da ise Darülfünun, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve kız rüşdiyelerinin açılması. Osmanlı Devleti'nin coğrafi genişliği, nüfusu, iç ve dış siyasî şartları ve özellikle ekonomik yetersizlikleri dikkate alındığında bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin güçlüğü açıktır. Mevcut eğitim kurumlarıyla, mali yük getirmeyen düzenlemelerin dahi hayata geçirilmesi kolay değildi. Nitekim mazbatada mali imkânsızlıklar, okul ve ders kitabı eksikliği ile yeterli nitelikte öğretmen bulunmaması gibi sorunlar zikredilmiş; ıslahatın tedricen uygulanması ve uygulamaya İstanbul'dan başlanması kararlaştırılmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin eğitim tarihi bakımından önemi, içerdiği 198 maddenin uygulanabilirliğinden ziyade Türk eğitim tarihinde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin belirgin bir aşamasını temsil etmesidir. Tanzimat'la birlikte başlayan kanunlaştırma süreci, idari ve adli alanlarda olduğu gibi maarif alanında da devam etmiştir. Eğitimde kanunlaştırma yalnızca idari bir düzenleme değil, aynı zamanda çağın gereklerine uyum sağlama ve batılılaşma yönünde belirli kurallar koyma çabası olarak değerlendirilmelidir. Bu sistemleştirme süreci geleneksel medrese yapısında değil, modern eğitim kurumları çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Nizamname ile birlikte ortaya çıkan başlıca sonuçlar şunlardır: modern eğitim sistemi medrese eğitimi karşısında genişlemiştir; öğretim ve eğitim kavramları modern okul sistemiyle özdeşleşmeye başlamıştır; maarif kademeli olarak dinî ağırlıktan daha seküler bir içeriğe yönelmiştir; eğitim politikası ve programları yazılı esaslara bağlanmıştır; bu esasların uygulanması için maarif teşkilatı düzenlenip genişletilmiştir; okul açma ve reform yapma yetkisi hükümete verilmiştir; nihayet eğitimdeki "ikilik" hukuki bir zemine kavuşarak medrese ile modern eğitim alanları kurumsal olarak ayrılmıştır (Çam, 1992).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimde kanunlaştırma sürecinin en önemli belgesi olmakla birlikte, maddeleri tek tek incelendiğinde dönemin Avrupa eğitim sistemlerine kıyasla çeşitli eksiklikler barındırdığı görülmektedir. Ayrıca hedeflenen Avrupa tipi eğitim ile İslamî eğitim anlayışı arasında tam bir sentez oluşturulamadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kanunlaştırma sürecinin

ilk aşamasında belirtilen yeniliklerin hayata geçirilmiş olması önemlidir. İzleyen dönemde kanunlaştırma hareketleri devam etmiş ve görülen eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Nizamname'nin ilanından sonra uygulamaya geçilmiş; ancak beklenen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Meclis-i Kebir-i Maarif iki dairesiyle birlikte faaliyete başlamış, ancak 1872 yılında iki dairesi yapı terk edilerek tek meclis hâline getirilmiş ve üye sayısı azaltılmıştır.

Taşra uygulamalarında ise daha sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. 1872 yılına kadar yalnızca Tuna ve Bağdat vilayetlerinde Meclis-i Maarif kurulabilmiştir. Maarif müdürleri ve müfettişlerinin tayin edilememesi sebebiyle vilayetlerde maarif müdürlükleri açılmamıştır. Vilayet teşkilatının daha belirgin biçimde gelişmesi için 1882 yılına kadar beklemek gerekmiştir. Nizamname'de açıkça yer almamakla birlikte, 1873 yılında “muallim-i evvel”i bulunan rüşdiye mekteplerinin bulunduğu sancak ve kaza merkezlerinde “Maarif Komisyonu” adıyla imtihan heyeti oluşturulmasına karar verilmiştir. Tanzimat döneminde Nizamname hükümlerine göre vilayetlerde, İstanbul'daki Meclis-i Kebir-i Maarif'in bir şubesi ve icra organı olmak üzere, başkanlığını “maarif müdürü” unvanını taşıyan memurun üstleneceği Meclis-i Maariflerin kurulması öngörülmüştür. Bu meclislerin daimi üyeleri başkan, iki muavin, dört muhakkik, müfettişler, muhasip, kâtip ve sandık emini olarak belirlenmiş; ayrıca dört ile on arasında değişen sayıda mahallî üye de meclise katılabilmıştır. Başkan dışındaki üyelere ihtiyaç hâlinde Müslim ve gayrimüslim kişiler atanabilmekteydi.

Vilayet Maarif Meclislerinin temel görevleri; Maarif Nezareti'nden gelen emirleri ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümlerini vilayet dâhilinde uygulamak, vilayet maarif bütçesini ve eğitim kurumlarını denetlemek, okulları teftiş etmek ve vilayetın eğitim durumuna ilişkin raporları merkeze sunmak şeklinde belirlenmiştir. Bu çerçevede taşra maarifine getirilen yenilikler; maarif müdürlerinin, maarif meclislerinin, maarif muhakkiklerinin ve maarif müfettişlerinin tayini olarak sıralanabilir (Kodaman, 1991).

Tanzimat Dönemi'nde İlköğretim Alanındaki Gelişmeler

Tanzimat Dönemi'nde ilköğretim alanındaki ilk önemli düzenleme, Nisan 1847 tarihli talimatname ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu belge, ilköğretimin program içeriği, ders araç ve gereçleri, öğretim yöntemleri, eğitim süresi ve devam esasları, disiplin anlayışı ile öğretmenlerin nitelikleri gibi temel alanlarda değişiklikler öngörmüştür. Bu yönüyle talimatname, geleneksel sıbyan mekteplerinin işleyişini belirli ölçüde düzenlemeyi ve eğitim faaliyetini daha sistemli bir çerçeveye oturtmayı amaçlayan ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Öğretim Programları

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler; elifba, Amme cüzü ve diğer cüzler, Türkçe lügat, yazı, ilmihal, Türkçe tecvid, Kur'an ve hıfz-ı Kur'an'dan oluşmaktaydı (Akyüz, 2007). Bu program, ağırlıklı olarak dinî içerikli derslere dayanmaktaydı.

Tanzimat öncesinde sıbyan mekteplerinde yazı öğretimi oldukça sınırlıydı. 1847 tarihli talimatname ise okuma öğretiminin yanında yazı öğretimini de sıbyan mekteplerinin temel hedefleri

arasında göstermiştir. Düzenleme, ilköğretimde önemli bir yeniliktir. Talimatnamede çocuğun yazmaya yönelik eğiliminin doğasında bulunduğu, bu eğilimin uygun yöntemlerle geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş; öğretmenlerin öğrencileri yazı yazmaya sistemli biçimde alıştırmaları istenmiştir. Ayrıca öğrencilerin okuduklarını yazmalarının öğrenmeyi pekiştireceği vurgulanmıştır (Akyüz, 2007).

Öğretim Araç ve Gereçleri

1847 tarihli talimatname, öğretim araç ve gereçleri konusunda da bazı düzenlemeler getirmiştir. Buna göre Arabistan'da kullanılan ve “siyah taş tahta” olarak adlandırılan, üzerine yazı yazılabilen levhaların tüm okullara gönderileceği belirtilmiştir. Bu levhaların okuma ve yazma öğretiminde faydalı olacağı ifade edilmiş; ancak saygı gerekçesiyle Kur'an ayetlerinin bu levhalara yazılmaması istenmiştir (Akyüz, 2007). Kâğıt üzerine yazı yazılması için öğrencilerin yanlarında divit adı verilen tunç kalemlik bulundurmaları, bu kalemlikte iki kamyş kalem ve bir mürekkep hokkası taşınmaları öngörülmüştür. Bununla birlikte kara tahta ve sıra gibi sınıf düzenine ilişkin modern araçlara henüz yer verilmemiştir (Akyüz, 2007).

Öğretim Yöntemleri

1847 talimatnamesine göre öğrenciler bilgi düzeylerine göre gruplandırılacaktır; ancak bu uygulama günümüzdeki anlamıyla sistemli bir sınıf düzenini ifade etmemektedir. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte değil ayrı oturmaları öngörülmüştür. Öğretim, hocanın ya da yardımcısı konumundaki kalfanın her öğrenciyle bireysel olarak ilgilenmesi esasına dayanmaktadır. Bu sistemde sınıf geçme uygulaması bulunmamakta; yalnızca dördüncü yılın sonunda bir bitirme sınavı yapılmaktadır. Kalfa ise hocanın yardımcısı niteliğinde olup çoğu zaman öğrenciler arasından başarı gösteren bir çocuktan seçilmektedir (Akyüz, 2007).

Öğretim Süresi ve Devam

Talimatnameye göre yedi yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunlu tutulmuştur. Dört ve beş yaşlarındaki çocuklar ise velilerinin isteği hâlinde okula kabul edilebilecektir. Yedi yaşına ulaşmasına rağmen okula gitmeyen çocuklar, mahalle imamı ve muhtarı ile görevlendirilen memurlar tarafından takip edilecek; velileri sorumlu tutulacaktır. Yedi ile on üç yaş arasında olup ailesinin geçimine katkı sağlamak zorunda olan çocukların ise en azından akaid-i diniye öğrenmeleri için sabahları bir saat okula devam etmeleri öngörülmüştür (Akyüz, 2007). Sıbyan mekteplerinde öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Ancak gerekli bilgileri edinemeyen öğrencilerin üç yıl daha okulda kalmalarına imkân tanınmıştır. Yedinci yılın sonunda da başarı gösteremeyenlerin devamı velilerin tercihine bırakılmıştır. Talimatname, dört yıllık sıbyan mekteplerinden sonra iki yıl süreli rüşdiye mekteplerini de zorunlu öğretim kapsamına alarak altı yıllık bir zorunlu eğitim süresi öngörmüştür. Rüşdiyelerin zorunluluk kapsamına alınması, sıbyan mekteplerinin dünya ve ahiret bilgileri bakımından yeterli görülmemesiyle ilişkilidir. Bu yaklaşım, geleneksel ilköğretim kurumlarının çağın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı düşüncesini

yansıtmakta; öğrencilerin medrese dışındaki yeni okul türlerine yönlendirilmesi, Tanzimat yönetiminin eğitime ve toplumsal dönüşüme bakışını ortaya koymaktadır.

Disiplin

1847 talimatnamesi disiplin uygulamalarına da düzenleme getirmiştir. Buna göre falaka cezası, şer'î dayanağı bulunmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır. Disiplin tedbirleri arasında azarlama, ayakta tutma, kalfanın öğrenciye dersini tekrar tekrar okutması ve velinin izniyle hafif derecede fiziksel ceza yer almaktadır.

Ödül mekanizması ise hocanın çalışkan ve iyi ahlaklı öğrencileri kendi minderi yanında oturtması, bu öğrencileri övmesi ve olumlu davranışlarını dile getirmesi şeklinde düzenlenmiştir (Akyüz, 2007). Bu tür ödüllendirme uygulamaları, maddi bir karşılık yerine sembolik ve ahlaki teşviki esas almaktadır. Öğrencinin öğretmen tarafından görünür biçimde takdir edilmesi hem bireysel motivasyonu artırmakta hem de sınıf içinde örnek davranışın teşvik edilmesine hizmet etmektedir.

Öğretmenlerin Nitelikleri

1847 talimatnamesinde sıbyan mektebi hocalarının mesleki yeterliliklerine ilişkin açık ve ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır; bu bakımdan geleneksel uygulamanın sürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte okulların teftiş edilmesi ve öğretmenlere rehberlik edilmesi amacıyla “muin-i mekatib” adıyla müfettişlikler oluşturulmuştur (Akyüz, 2007). Bu düzenleme, öğretimin denetim altına alınmasına yönelik ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Talimatname, öğretmenlerin gelirleri konusunda eski usulün devam edeceğini belirtmektedir. Buna göre veliler mali durumlarına göre aylık bir ile on iki kuruş arasında ücret ödeyeceklerdir. Ancak hocaların bahşiş veya kömür parası gibi ek ödemeler kabul etmeleri yasaklanmış; yoksul çocuklardan ücret talep edilmemesi öngörülmüştür. Bu düzenleme, öğretmen gelirlerini belirli kurallara bağlama ve keyfi uygulamaları sınırlandırma amacı taşımaktadır.

İlköğretimde daha kapsamlı düzenlemeler ise 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleştirilmiştir. Nizamnameye göre her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi açılması; Müslüman ve Hıristiyan nüfusun birlikte yaşadığı bölgelerde ise her cemaat için ayrı okul bulunması öngörülmüştür. Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen giderlerinin toplum tarafından karşılanması kabul edilmiştir. Hıristiyan sıbyan mekteplerinde din dersleri ile Osmanlı tarihinin kendi dillerinde okutulmasına izin verilmiştir (Akyüz, 2007). Nizamname, devam zorunluluğunu da düzenlemiştir. Kız çocuklarının altı ile on, erkek çocuklarının ise yedi ile on bir yaşları arasında mektebe devamı zorunludur. Ancak bedensel veya zihinsel engeli bulunanlar, ailesinin geçimini sağlayanlar, en az yarım saat uzaklıktaki okula gitmesi gerekenler ve evde okuma-yazma öğrenenler bu zorunluluktan muaftırlar (Akyüz, 2007). Ayrıca bir yerleşim yerinde iki sıbyan mektebi bulunması hâlinde bunlardan birinin kızlara, diğerinin erkeklere tahsis edilmesi öngörülmüştür. Ayrı kız mekteplerinin henüz kurulmadığı yerlerde kız öğrenciler erkeklerle aynı

mektebe devam edebilecek; ancak oturma düzeninde ayırım yapılacaktır. Kız sıbyan mekteplerinde öğretmenlik ve dikiş öğreticiliği görevlerinin kadınlar tarafından yürütülmesi esas kabul edilmiş; gerekli sayıda ehliyetli kadın öğretmen yetişinceye kadar yaşlı ve iyi ahlaklı erkeklerin görevlendirilebileceği belirtilmiştir (Akyüz, 2007).

Tanzimat Dönemi'nde Ortaöğretim Alanındaki Gelişmeler

Tanzimat Dönemi'nde medreselerin dışında ortaöğretim yapısının oluşturulması gerekli görülmüş, reform girişimleri öncelikle bu alanda başlatılmıştır. Cevdet Paşa, bu durumu “binaya orta katından başlanması” şeklinde nitelendirerek ilköğretim düzenlenmeden daha üst düzeyde okulların açılmasını eleştirel bir bakışla değerlendirmiştir. Bu dönemde ortaöğretim; rüşdiye, idadi ve sultani olmak üzere üç temel okul türü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yapı, geleneksel eğitim kurumlarından farklı olarak kademeli ve daha sistemli bir ortaöğretim düzeni oluşturma amacını yansıtmaktadır.

Rüşdiyeler

Rüşdiye mektepleri, 1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşundan sonra açılmaya başlanmış ve zamanla sayıları çoğalmıştır. 1852 yılında İstanbul'da 12 rüşdiye bulunurken, 1874'te sayı 18'e yükselmiş; bu okullarda toplam 1859 öğrenci ile 166 muallim ve hademe görev yapmıştır. 1848'de açılan Darülmualimin-i Rüşdi'nin ilk mezunlarını vermesiyle öğretmen ihtiyacının karşılanmaya başlanması, rüşdiyelerin taşrada da yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; Temmuz 1853'ten itibaren büyük şehirlerde 25 rüşdiye kurulmuştur (Akyüz, 2007). Rüşdiyelerin kurulması özellikle yüksek askerî okullar için daha donanımlı öğrenci kaynağı oluşturmuştur. Bununla birlikte mülkiye rüşdiyelerinden mezun olanların çoğu kalemlerde memuriyet görevlerine yönelmiştir. Ordunun nitelikli subay ihtiyacının artması üzerine, 1875'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askerî rüşdiyeler kurulmaya başlanmıştır (Akyüz, 2007). Kız öğrenciler için ilk rüşdiye 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi adıyla kurulmuştur (Akyüz, 2007). 1870'lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşradaki önemli merkezlere de yayılmış; ancak özellikle kadın öğretmen teminindeki güçlükler sebebiyle taşradaki rüşdiyelerin gelişimi sınırlı kalmıştır. Darülmaarif ise Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Darülmaarif İstanbul'da öğretime başlamıştır. Bu kurumun düzeyi diğer rüşdiyelere kıyasla daha yüksek tutulmuş; açılması planlanan Darülfünun'a öğrenci hazırlaması ve diğer rüşdiyelere örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 500 haneden fazla nüfusa sahip kasabalarda rüşdiye açılmasını öngörmüştür. Okulların inşa giderleri ve öğretmen maaşları vilayetlerin maarif sandıklarından karşılanacaktır. Öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş; sıbyan mektebini bitirip şehadetname alan öğrencilerin sınavsız kabul edileceği hükme bağlanmıştır.

Rüşdiyelerde okutulacak dersler; din bilgisi, Osmanlıca dil bilgisi, imla ve yazı, yeni usule göre Arapça ve Farsça, defter tutma, hesap (matematik), hat, geometrinin başlangıcı, umumi tarih ve Osmanlı tarihi, coğrafya, jimnastik ve mahallî dil olarak belirlenmiştir. Ticaretin yoğun olduğu

merkezlerde, başarılı ve istekli öğrencilere dördüncü sınıfta Fransızca dersi verilmesi de öngörülmüştür (Demirel, 2002).

İdadiler

“İdadi” terimi başlangıçta çeşitli okulların hazırlık sınıflarını ifade etmek amacıyla kullanılmış; bağımsız bir ortaöğretim kurumu olarak ise ilk kez 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile düzenlenmiştir (Akyüz, 2007). Nizamname, Osmanlı tebaasını ortak bir kültür çerçevesinde yetiştirme hedefi doğrultusunda, dört yıllık rüşdiyelerin üzerinde ve öğretim müddeti üç yıl olan, sancak merkezlerinde açılması öngörülen idadileri tanımlamış; böylece ortaöğretimin toplam süresini yedi yıla çıkarmayı amaçlamıştır (Akyüz, 2007). Ancak bu düzenleme bir süre uygulamada karşılık bulamamış; ilk mülki idadi 1873 yılında İstanbul'da Darülmaarif'in yerinde açılmıştır. İki yıl sonra Mora'da da bir idadi kurulmuştur (Akyüz, 2007). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre idadilerde okutulacak dersler şunlardır: mükemmel Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, kavanin-i Osmaniye, mantık, mebadi-i ilm-i servet-i milel, coğrafya, tarih-i umumi, ilm-i mevalid, cebir, hesap ve defter tutma usulü, hendese ve ilm-i mesaha, hikmet-i tabiiye, kimya ve resim (Akyüz, 2007).

Sultaniler

1867 tarihli Fransız notasının etkisiyle hazırlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, ortaöğretimin en üst basamağını oluşturmak üzere vilayet merkezlerinde “sultani” adıyla okullar açılmasını öngörmüştür (Akyüz, 2007). Düzenleme, rüşdiye ve idadilerden sonra daha üst düzeyde bir öğretim kademesi tesis etmeyi amaçlamıştır.

Sultaniler iki kısımdan oluşmaktaydı. “Kısm-ı adi” olarak adlandırılan ilk üç yılda idadi programına denk dersler okutulacak; “kısm-ı âli” olarak adlandırılan son üç yılda ise edebiyat ve ulum (müsbet bilimler) şubeleri yer alacaktı. Böylece sultaniler, rüşdiye üzerine altı yıllık bir öğretim süresi öngörmekteydi (Akyüz, 2007). Sultani öğrencilerinden ücret alınması kararlaştırılmış; ancak okul binalarının inşa giderleri saray tarafından karşılanmıştır. Bu okullar bütün Osmanlı tebaasına açık olarak tasarlanmıştır. İlk sultani, 1868 yılında İstanbul'da açılan Mekteb-i Sultani'dir (Galatasaray Lisesi) (Akyüz, 2007). Galatasaray Mekteb-i Sultani'nin açılması, eğitim aracılığıyla Osmanlılık ideolojisinin hayata geçirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Aynı zamanda Darülfünun girişimlerinin başarısızlığı sonrasında batılılaşma eğiliminin kurumsal bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir (Berkes, 1978). Bununla birlikte Girit dışında II. Meşrutiyet'e kadar başka bir vilayette sultani açılmamıştır.

Darüşşafaka

Darüşşafaka, sultani düzeyinde bir okul olarak 1873 yılında İstanbul'da öğretime başlamıştır. Annesiz ve babasız, maddi imkânları yetersiz çocukların kabul edildiği bu kurum, sosyal amaçlı bir eğitim modeli sunması bakımından Türk eğitim tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Okulun programında Fransız askerî liseleri örnek alınmış; ancak öğretim dili Türkçe olarak belirlenmiştir

(Akyüz, 2007). Darüşşafaka'nın kuruluşu, Tanzimat eğitim reformlarının yalnızca idari ve müfredat düzeyinde değil, aynı zamanda sosyal politika boyutunda da genişlediğini göstermektedir. Bu kurum, modern eğitimi toplumsal eşitsizlikleri azaltma aracı olarak konumlandırmış; özellikle kimsesiz ve yoksul çocukların eğitim yoluyla topluma kazandırılmasını hedeflemiştir. Programın Fransız askerî liselerini örnek alması dönemin batılılaşma yönelimini yansıtırken, öğretim dilinin Türkçe olması ise modernleşme ile millî kimlik arasında bir denge kurma çabasını ortaya koymaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde Yükseköğretim Alanındaki Gelişmeler

Darülfünun

Darülfünun'un açılması 1846 yılında karara bağlanmış ve aynı yıl Darülfünun için bir binanın temeli atılmıştır. Ancak yükseköğretim düzeyinde böyle bir kurumun fiilen açılması 1863 yılında mümkün olmuştur. Darülfünun, 13 Ocak 1863'te Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla öğretime başlamış; ilk dersi de halka açık olarak yine Derviş Paşa vermiştir. Bu dersi, Hekimbaşı Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmet Vefik Efendi'nin tarih felsefesi ve Mehmed Cevdet Efendi'nin tabii coğrafya dersleri izlemiştir (Akyüz, 2007). Başlangıçta kendisi için inşa edilen büyük binadan kısmen faydalanan Darülfünun, Nisan 1865'te buradan çıkarılarak kiralanan bir konağa taşınmıştır. Ancak Eylül 1865'te bu konağın, içinde bulunan yaklaşık 4000 kitapla birlikte yanması üzerine kurum fiilen dağılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Darülfünun'u Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ile Ulum-u Tabiiye ve Riyaziye şubelerinden oluşacak şekilde yeniden düzenlemiş; her şube için üç yıllık öğretim süresi öngörmüştür.

Bu çerçevede Darülfünun, Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın nutkuyla 20 Şubat 1870'te yeniden açılmış; müdürlüğe Hoca Tahsin Efendi atanmıştır. Kurumsal yapı tam olarak yerleşinceye kadar dersler halka açık ve gece eğitimi şeklinde yürütülmüştür. Ancak Hoca Tahsin Efendi'nin tabii bilimler alanındaki deneyleri ve Cemalettin Afgani'nin fen bilimlerine ilişkin görüşleri dönemin muhafazakâr çevrelerinde tepki doğurmuş; her iki isim de dinsizlik suçlamalarına maruz kalmıştır. Bu tartışmaların ardından gece dersleri bir süre durdurulmuştur (Berkes, 1978). Buna rağmen kurum tamamen kapanmamış; ikinci öğretim yılı 22 Ocak 1871'de başlamıştır. 1872'de 100, 1873'te ise 73 mevcudu bulunan Darülfünun, 1873 yılında yeniden kapatılmıştır.

Öğretmen Okulları

Rüşdiyelerin nitelikli öğretim gerçekleştirebilmesi, iyi yetişmiş öğretmenlere bağlıydı. Bu ihtiyacın medrese sistemi içinde karşılanamayacağı düşüncesiyle yalnızca öğretmen yetiştirmeye yönelik meslek okullarının kurulması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 16 Mart 1848 tarihinde Darülmualimin adıyla ilk öğretmen okulu açılmıştır. Ağustos 1850'de yöneticiliğe getirilen Ahmet Cevdet Efendi, 1 Mayıs 1851'de bir nizamname hazırlayarak uygulamaya koymuştur (Akyüz, 2007). Söz konusu nizamname çerçevesinde okula sınırlı sayıda öğrenci alınmış ve kabul işlemleri sınavla yapılmıştır. Öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Programda ders verme ve öğretim yöntemi,

Farsça, aritmetik, geometri, alan ölçümü, astronomi ve coğrafya gibi dersler yer almıştır (Akyüz, 2007). Böylece öğretmenlik, belirli bir pedagojik formasyona dayalı meslek olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yeni açılan ibtidai mekteplere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1868 yılında Darülmualim-i Sıbyan da kurulmuştur (Akyüz, 2007). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için de bir öğretmen okulunun açılması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda Darülmualimat, kız okulları için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında Ayasofya civarındaki bir binada Maarif Nazırı Saffet Paşa öncülüğünde açılmıştır (Koçer, 1974). Darülmualimat'ın açılması, kadınlar açısından öğretmenliğin kurumsal ve mesleki bir statü kazanması bakımından önemlidir. Nizamnamede öğrenim süresi dört yıl olarak öngörülmüş olmakla birlikte uygulamada üç yıl olarak belirlenmiştir (Akyüz, 2002). Okul, hem kız rüşdiyelerine hem de kız sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmiştir.

Mekteb-i Mülkiye

Mekteb-i Mülkiye, ilk sivil yükseköğretim kurumudur. 1859 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, kaymakamlık ve müdürlük gibi idarî görevlerde bulunacak memurları yetiştirmektir. Başlangıçta öğrenim süresi iki yıl olarak belirlenmiştir; daha sonra dört yıla çıkarılmıştır. Programında fenn-i tarih ve coğrafya, hesap, ekonomi politik, nizam-ı cedide, muahedat-ı saltanat-ı seniye, umumi devletler hukuku, usul-i defteri ve muhasebe ile Fransızca dersleri yer almıştır (Akyüz, 2007).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Mayıs 1867'de Askerî Tıbbiye bünyesinde kurulmuş; 1872 yılında ayrı bir binaya taşınarak bağımsız bir kurum hâline gelmiştir. Öğretim dilinin Türkçe olması sebebiyle yabancı tıp literatürünün Türkçeye tercüme edilmesine önem verilmiştir (Akyüz, 2002). Bu tercih, modern bilimsel bilginin Osmanlı toplumuna aktarılmasında dil meselesinin stratejik bir unsur olarak görüldüğünü göstermektedir.

Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri ve mezunları yalnızca meslekî alanda değil, düşünce ve siyaset hayatında da etkin roller üstlenmişlerdir (Akyüz, 2002). Bu durum, kurumun yalnızca hekim yetiştiren bir okul olmanın ötesinde modern fikirlerin dolaşıma girdiği bir entelektüel ortam oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim Alanındaki Gelişmeler

1842 yılında Prusyalı bir uzmana Askerî Baytar Mektebi açılmıştır. 1847'de Ziraat Talimnamesi adıyla ilk uygulamalı tarım okulu kurulmuştur. 1857 yılında iki Fransız orman mühendisinin yönetimi altında Orman Mektebi açılmıştır. 1874'te maden mühendisi yetiştirmek amacıyla Maadin Mektebi faaliyete geçirilmiştir. 1864'te Lisan Mektebi açılmıştır. Mithat Paşa, Niş'te (1863), Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da İslahhane adıyla okullar kurmuştur. 1868'de İstanbul'da Sanayi Mektebi açılmıştır. 1859'da İstanbul'da açılan ve ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Mektebi'nde kadınlara mahsus sanayi derslerinin okutulmasına karar verilmiştir. 1864'te Mithat

Paşa, Rusçuk'ta yetim kızlara yönelik ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak için bir dikim atölyesi özelliğinde İslahhane açmıştır. 1869'da yine ordu ihtiyaçları için Yedikule'de dikimhane özelliğinde Kız Sanayi Mektebi kurulmuştur (Akyüz, 2002).

Bu gelişmeler, Tanzimat yönetiminin mesleki ve teknik eğitimi devletin askerî, ekonomik ve idarî ihtiyaçlarıyla doğrudan bağlantılı olarak ele aldığını göstermektedir. Açılan kurumların önemli bir kısmı üretim, teknik uzmanlık ve uygulamalı bilgiye dayalı alanlara yönelmiştir. İslahhane ve sanayi mektepleri ise yalnızca meslek kazandırmayı değil, aynı zamanda sosyal bakımdan korunmaya muhtaç çocukları üretken bireyler hâline getirmeyi hedeflemiştir. Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu'da Kurulan Modern Eğitim Kurumları (1839–1876)

Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu'da İlk ve Ortaöğretim Alanındaki Gelişmeler

Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu, ilköğretim alanında dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. 1872–1873 ders yılında Osmanlı vilayetleri arasında usul-ü cedide (iptidai mektepler) sayısı bakımından 555 okul ile ilk sırada yer almıştır (Kastamonu Valiliği, 1998). Bu durum, vilayette modern eğitim anlayışının taşraya yayılmasında önemli bir ivme kazanıldığını göstermektedir. 1869–1876 yılları arasında yayımlanan vilayet salnameleri ile arşiv belgelerine göre Tanzimat Dönemi'nde (1839–1876) Kastamonu kazasında faaliyet gösteren rüşdiye mektepleri şunlardır: Kastamonu Rüşdiye Mektebi, Tosya Rüşdiye Mektebi, Taşköprü Rüşdiye Mektebi, Daday Rüşdiye Mektebi ve Kastamonu Kız Rüşdiye Mektebi.

Kastamonu Rüşdiye Mektebi 1872 yılında açılmıştır. Okul, Kastamonu'nun idarî merkezi konumunda bulunan ve “saray” olarak anılan hükümet dairesi bahçesinde yer almaktaydı. 1895 yılında bina yıktırılmış ve yerine Sanayi Mektebi inşa edilmiştir. 1870 tarihli ikinci vilayet salnamesine göre öğrenci sayısı 73 iken, 1875 tarihli yedinci salnamede bu sayı 130 olarak kaydedilmiştir.

Bu veriler, Tanzimat reformlarının yalnızca merkezde değil, taşra vilayetlerinde de kurumsal karşılık bulduğunu göstermektedir. Rüşdiyelerin idarî merkezlere yerleştirilmesi, modern eğitimin devlet otoritesiyle doğrudan ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Öğrenci sayısındaki artış ise hem yerel halkın yeni eğitim kurumlarına yöneldiğini hem de modern ortaöğretimin Kastamonu'da kısa sürede kabul görmeye başladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu'da Mesleki ve Teknik Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Sadık Rıfat Paşa tarafından sunulan bir raporda meslek eğitiminin genel eğitim sistemi içinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi dile getirilmiştir. 1847'de Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte hazırlanan yönetmelikte meslek eğitime de yer verilmiştir. 1839–1864 yılları arasında sanayinin geliştirilmesi amacıyla meslek eğitimi doğrultusunda endüstrinin kalkındırılması fikri üzerinde çalışmalar yapılmıştır (120. yılında Kastamonu Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi (1869–1989), 1989). Mesleki eğitim kurumlarının ilki Mithat Paşa

tarafından 1861'de Niş'te açılmıştır. Fakir ve suça yönelmiş çocuklara meslek kazandırarak onları üretken bireyler hâline getirmeyi amaçlayan bu model kısa sürede yaygınlaşmış; 1864'te Rusçuk ve Sofya'da, 1868'de İstanbul'da benzer kurumlar kurulmuştur. İslahhane adı verilen bu okullar daha sonra 1864'te Bursa'da, 1869'da Kastamonu'da ve ardından Halep, Trablusgarp, Diyarbakır, İzmir ve Konya'da açılmıştır.

Kastamonu İslahhanesi 1869 yılında, şehrin kuzeyinde piyade kışlası yanında, günümüzde Kışla Parkı'nın bulunduğu yerde hizmete başlamıştır. Eğitim-öğretim ilk olarak matbaa bünyesinde yürütülmüş; ilk müdürlüğünü Matbaa Müdürü Hafız Hüsnü Efendi üstlenmiştir. Vali Mehmet Reşit Paşa döneminde 1870'te başlanan bina inşası 1872'de tamamlanmıştır. Kurum; müdür, kâtip ve üç usta (terzi, marangoz, kunduracı) olmak üzere beş kişilik kadroyla faaliyete geçmiş; 26 terzi, 22 kunduracı, 6 marangoz ve 8 matbaacı olmak üzere toplam 62 öğrenciyle eğitime başlamıştır. İslahhaneye 13 yaşından küçük, kimsesiz ve sağlıklı çocuklar kabul edilmiş ve kendilerine bir sanat öğretilmiştir (Kastamonu Valiliği, 1998). Ayrıca kız öğrencilerin de kabul edildiği belirtilmektedir (120. yılında Kastamonu Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi (1869–1989), 1989). İslahhaneye şehir içinde 25 dükkân, han ve kahvehane vakfedilmiş; ayrıca Kızılırmak'ta çeltik taşıyan kayığın geliri bu kuruma tahsis edilmiştir. Gelirler vakıf mallarının kira bedellerinden, bağışlardan ve okul atölyelerinde üretilen eşyaların satışından sağlanmıştır.

1874'te müdürlüğe Hacı Numan Efendi atanmış; urgancılık şubesi açılarak 43 öğrenciye eğitim verilmiştir. 1878'de kumaşçılık ve deri tabakçılığı şubeleri de faaliyete geçirilmiş ve 30 öğrenci bu alanlarda eğitime başlamıştır. 1881'e kadar kurum "İslahhane Komisyonu" tarafından yönetilmiştir. 1881'de müdürlüğe Hacı Ahmet Efendi getirilmiş; bazı şubeler kapatılarak öğrenci sayısı azaltılmıştır. Öğrenci azalması, öğretmen yetersizliği ve bina sorunları nedeniyle 1880–1881 yılında İslahhane kapatılmış; hesapları belediyeye devredilmiştir. Yeniden açılması yönünde İstanbul'dan emir gelmişse de mali yetersizlikler sebebiyle uygulanamamıştır.

Bu bağlamda İslahhaneye ait mülklerin gelirlerinin artması üzerine şehirde Mekteb-i Sanayi adıyla yeni bir okul kurulmasına karar verilmiş ve 1887'de temeli atılmıştır. Okul farklı mekânlarda faaliyet gösterdikten sonra 1912'de Saraçlar Mahallesi'ndeki binanın inşasına başlanmış; 11 Kasım 1915'te yeni binaya taşınılmış ve 15 Nisan 1916'da resmî açılışı yapılmıştır (Topçubaşı & Eyüpgiller, 2008). Bu gelişmeler, Kastamonu'da mesleki ve teknik eğitimin yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bir işlev üstlendiğini göstermektedir. İslahhane modeli, yoksul ve kimsesiz çocukları üretim sürecine dâhil etmeyi hedeflemiş; vakıf gelirleriyle desteklenen yapısı ise yerel kaynaklara dayalı bir finansman anlayışını yansıtmıştır.

Sonuç

1839–1876 yılları arasında Osmanlı eğitim sisteminde köklü düzenlemelere gidilmiş olmakla birlikte, bu dönemde ne tam anlamıyla laik bir eğitim anlayışı yerleşebilmiş ne de eğitimde birlik sağlanabilmiştir. Eğitim kurumları nicelik ve nitelik bakımından sınırlı kalmış; kurumsal gelişim

hedeflenen düzeye ulaşamamıştır. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyla başlayan ve yaklaşık otuz yedi yıl süren bu dönem, eğitim alanında kanunlaştırma ve kurumsallaşma çabalarının yoğunlaştığı bir süreç olmuştur. Tanzimat aydınları, eğitimi devletin denetim ve gözetimi altına alacak merkezi bir yapı kurmayı ve Osmanlı toplumunun farklı unsurlarını ortak bir eğitim sistemi aracılığıyla kaynaştırmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda çeşitli nizamnameler çıkarılarak modern bir eğitim sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak uygulamada ciddi güçlüklerle karşılaşmış; reformların önemli bir kısmı İstanbul merkezli kalmış ve taşrada sınırlı ölçüde hayata geçirilebilmiştir. Dönemin başlarında hedeflenen eğitimde birlik anlayışı zamanla zayıflamış; mektep–medrese ikiliği belirginleşmiştir. Medrese geleneksel yapısını koruyarak daha kapalı bir konuma yönelmiş; mektep ise Batı örneklerini esas alarak modernleşme çizgisinde gelişmiştir. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminde yapısal bir bütünlüğün sağlanamamasına yol açmış ve iki farklı eğitim anlayışının yan yana varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde Kastamonu özelinde ise modern eğitim kurumlarının gelişimi sınırlı kalmış; ilkokullar, rüşdiyeler ve Islahane düzeyinde kurumlar açılabilmiştir. Bu tablo, merkezde tasarlanan reformların taşradaki uygulanabilirliğinin mali, idarî ve toplumsal koşullara bağlı olduğunu göstermektedir. Genel olarak Tanzimat dönemi, Osmanlı eğitim tarihinde sistem kurma yönünde önemli bir eşik teşkil etmiş; ancak hedeflenen bütüncül ve kalıcı dönüşüm gerçekleştirilememiştir.

Kaynaklar

120.yılında Kastamonu Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi (1869–1989). (1989). *Kastamonu Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi Müdürlüğü*.

Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğinin doğuşu. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler* içinde (C. 15, ss. 15–27). Yeni Türkiye Yayınları.

Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi*. Pegem A Yayıncılık.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları.

Çam, Y. (1992). *Atatürk'ün okuduğu dönemde askeri okullar (Rüşdiye-İdadi-Harbiye)*. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler* içinde (C. 15, ss. 44–60). Yeni Türkiye Yayınları.

İhsanoğlu, E. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim. H. İnalcık ve G. Renda (Ed.), *Osmanlı uygarlığı* içinde (C. 1, ss. 345–385). Kültür Bakanlığı.

Karal, E. Z. (1947). *Osmanlı tarihi* (C. 5). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kastamonu Valiliği. (1998). *Kastamonu ilinde Cumhuriyet öncesi ve sonrası eğitim*. Kastamonu Valiliği Yayınları.

Kesgin, S. (2016). Osmanlı'nın son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların eğitimi ve topluma kazandırılması: Kastamonu örneği. *Dini Araştırmalar*, 19(50), 135–158.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koçer, H. A. (1974). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.

Topçubaşı, M., & Eyüpgiller, K. K. (2008). Kastamonu'da 19. yüzyıl kamu yapıları. L. Seymen (Ed.), *Üsküdar'a kadar Kastamonu içinde* (ss. 179–216). Yapı Kredi Yayınları.